

Nazwy dzielnic w przedwojennych i powojennych lwowskich piosenkach jako źródło wiedzy o mieście

Lwów to ewenement na skalę światową. Tygiel narodów i kultur, miasto, które w ciągu swej ponad ośmiowiecznej historii niejednokrotnie zmieniało gospodarkę. Wraz ze zmianą administracyjną miasta zmieniały się też miejskie nazwy własne: ulic, placów, dzielnic, etc., co było wyrazem szeroko rozumianej polityki językowej każdego nowego zarządcy.

Przedmiotem badań, których wyniki zaprezentowano w niniejszym artykule¹, są nazwy dzielnic stanowiące podgrupę lwowskich urbanonimów, które występują w przedwojennych i powojennych lwowskich piosenkach. Materiał badawczy, którym są piosenki, dostarcza bardzo ciekawy materiał do badań antropomicznych. W piosenkach, podobnie jak w innych tekstach literackich, znajdujemy niekiedy etymologię analizowanych nazw własnych. Są one także doskonałym materiałem pokazującym, że onimy w tekstach literackich nie pojawiają się bez przyczyny.

Kazimierz Rymut twierdzi, że funkcja identyfikacyjna nazwy własnej jest bardzo ważna, aczkolwiek z punktu widzenia badaczy-polonistów o wiele ciekawsze jest poznanie podłoża kulturowego i etymologii nazwy, a także powodu, dla którego w danej postaci onim pojawił się w analizowanym utworze (Rymut 1993: 17).

Niniejszy artykuł nie jest pierwszą próbą analizy lwowskich urbanonimów w piosenkach miejskich. W 1993 r. Krystyna Nowik zajęła się badaniami nad lwowskimi urbanonimami i antroponimiami, jednak jej artykuł stanowi jedynie punkt do badań nad onomastyką lwowską (por. Nowik 1993: 279–282).

Celem artykułu jest potwierdzenie tezy, że obecność nazw własnych w utworach literackich, jak również w szeroko rozumianych tekstach kultury,

¹ Niniejszy artykuł powstał w oparciu o pracę licencjacką. Zob. Aprilashvili (2017).

którymi są piosenki, nie jest dziełem przypadku, tylko celowym zabiegiem. Onimy nie są bowiem zwykłymi leksemami, które zostały użyte jedynie na potrzeby identyfikacji, tylko wyrazami obciążonymi ukrytym sensem, użytymi w różnych funkcjach.

Wielu onomastów pisało o funkcjach nazw własnych. W artykule znajdzie się analiza funkcji nazw własnych wg klasyfikacji Aleksandra Wilkononia. Badacz wyróżniał 5 funkcji, które nazwy własne mogą pełnić w tekście literackim, są to funkcje:

- lokalizacyjna [określa położenie geograficzne umiejscawiając akcję. Nazwy użyte w tej funkcji najczęściej służą uwiarygodnieniu wydarzeń] (Wilkoń 1970: 85);
- ekspresywna [nacechowuje nazwę] (Wilkoń 1970: 83);
- aluzyjna [odsyła do konkretnych miejsc lub osób] (Wilkoń 1970: 83);
- socjologiczna [„ [...] wskazuje na przynależność społeczną bohaterów [...]”] (Wilkoń 1970: 83);
- treściowa [charakteryzuje opisywane miejsce lub postać zgodnie z kontekstem] (Wilkoń 1970: 83).

Warto także podkreślić, że w świetle klasyfikacji Czesława Kosyła wszystkie nazwy dzielnic, których etymologia zostanie podana w niniejszej pracy, są nazwami autentycznymi (Kosyl 1989: 239).

Na potrzeby artykułu zostało przeanalizowanych 20 przedwojennych piosenek (*Gródyk – marsz*, *Tango Łyczakowskie*, *Wszendzi ranu słońcy wstaji*, *Ballada o Jóźku Marynowskim*, *Marsz lwowskich dzieci*, *Ballada o Białoniu*, *Na Baturegu, czy wy słyszyci*, *W Stryjskim parku na fystyni*, „*Ta joj*” *Jóźku*, *Wesele Mańki Pryszcz*, *Ballada o pannie Franciszce*, *Bal u Weteranów*, *Tu wy Lwowi urodzony*, *Hej, makabundy z całego Lwowa*, *Kiedy ja szedłym raz przez Kliparów*, *Wojenka*, *Gdy chcesz si zabawić*, *Tam na Łyczakowie rośnie biała brzoza*, *Tam na Łyczakowi taki zwyczaj maju*, *W Zamarstynowi*, *A kto z was ma tengi krzyży*) i 7 powojennych („*Ta joj*” *Jóźku*, *Kolęda Lwowska* (autorstwa Mariana Hemara), *Preclarka z Pohulanki*, *My od Lwowa za daleko*, *Imieniny we Lwowie*, *Lwowska niedziela*, *Wierne Madonny*). Teksty przedwojennych piosenek są zebrane w publikacji *Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 r.* autorstwa Jerzego Habeli i Zofii Kurzowej (Habela, Kurzowa 1989), natomiast źródłem piosenek powojennych były zasoby internetowe (por. Bibliografia).

Różnica w liczbie piosenek przedwojennych i powojennych jest spowodowana tym, że powojennych lwowskich piosenek jest o wiele mniej niż przedwojennych, co przekłada się na niższą frekwencję nazw własnych w nich. W niniejszym artykule zostały omówione jedynie niektóre użycia nazw własnych, ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu.

Kleparów

Etymologia nazwy odwołuje się do nazwiska mieszczanina Kloppena, który w 1430 r. założył folwark nazwany *Kloppenhof*. Tę nazwę mieszkańcy z czasem spolszczyli do formy *Kleparów* (SGKPIIKS). W piosenkach pojawia się w postaci *Kliparów* – mamy do czynienia z typowym dla polszczyzny południowokresowej podwyższeniem artykulacyjnym.

Warto podkreślić, że jest to jedna z najczęściej spotykanych lwowskich dzielnic w przedwojennych i powojennych piosenkach lwowskich.

Nazwa *Kleparów* w większości piosenek pełni funkcję lokalizacyjną, np:

Na **Kliparowi** za rugatkami
mnieszkała sobi z rudzicielami
pienkna jak aniuł, gruba jak kiszka,
na imi mniała: panna Franciszka (*Ballada o pannie Franciszce*).

Rzeczownik własny może też występować w funkcji ekspresywno-aluzyjnej:

A ja wciąż, a ja znów
Widzę Lwów, widzę Lwów, widzę Lwów
W czarną noc, w biały dzień
Znowu Lwów za mną chodzi, jak cień
Łyczaków i **Kliparów**
I na Starym Rynku Stare Lwy (*Imieniny we Lwowie*).

Na daną funkcję wskazuje kontekst, w którym pojawia się nazwa. Widać obraz utraconego miasta, do którego wraca się jedynie w myślach i za którym tęskni.

Onim można również spotkać w funkcji strukturalnej. Nazwa *Kleparów* ma tę samą liczbę sylab i ten sam sufiks, co *Łyczaków*. To sprawiło, że autorzy piosenek chętnie wykorzystywali tę parę wyrazów na potrzeby rymu:

I tu nagle człowiek słucha / zertka
I nie wierzy sobie sam..
Gołąb mu po lwowsku grucha
Nigdzie indziej tylko tam.
Na **Łyczakowie**
Na **Kliparowie**
Albo na Wysokim Zamku
Joj, proszę pani!
My znów we Lwowie
Czegoż więcej trzeba nam? (*My od Lwowa za daleko*).

Warto dodać, że w tej samej funkcji mogłaby się pojawić nazwa dzielnicy *Kulparków*, ze względu na to, że może ona służyć za rym do nazwy poprzedzającej, a liczba sylab ją tworząca jest taka sama, jak liczba sylab składająca się na nazwę *Kleparów*. Jednak nazwa *Kulparków* jest nacechowana pejoratywnie.

Ciekawym przypadkiem jest piosenka „*Ta joj*” *Józku*, a dokładniej jej dwie wersje – przedwojenna i powojenna. Funkcja nazwy własnej się zmienia. W wersji przedwojennej nazwa *Kleparów* pełni funkcję lokalizacyjno-socjologiczną, natomiast w powojennej – aluzyjną.

„*Ta joj*” *Józku*, nie rób hecy,
co tu robisz, zara mów,
widzy, ży masz tengi plecy,
z gemby widać cały Lwów.
Zamarstynów i **Kliparów**
tam dzie wiary naszymy ćma (wersja przedwojenna)

„*Ta joj*” *Józku*, dawaj pyska
co tu robisz, zaraz mów!
Jesteś nam znajomy z bliska,
z gęby widać cały Lwów.
Jak tam Gródek i **Kliparów**,
pod Ratuszem czy są lwy? (wersja powojenna)

Funkcja lokalizacyjno-socjologiczno przejawia się tym, że w tekście piosenki jest mowa o „naszej wiary ćmie”, czyli przyjaciółach autora. Nazwa jednocześnie wskazuje na miejsce ich zamieszkania, tym samym określając ich status społeczny. Wspomniane dzielnice – Zamarstynów i Kleparów – były zamieszkiwane przez biedne warstwy społeczne. Prawdopodobnie autor był z tej samej warstwy społecznej, przez co uważał mieszkańców tamtych okręgów za „swoich”.

W wariacie powojennym piosenki nazwa została ewidentnie użyta w funkcji aluzyjnej. Nieprzypadkowo się tam pojawia, ponieważ podmiot liryczny to właśnie miejsce utrwalił w swojej pamięci i do niego chętnie wraca myślami.

Łyczaków

Łyczaków to jedna z najpopularniejszych lwowskich nazw własnych. Jest to związane z faktem, że na terenie dzielnicy leży Cmentarz Łyczakowski, na którym spoczywają m.in. Gabriela Zapolska, Władysław Bełza czy Maria Konopnicka. Historycy nie są zgodni co do etymologii nazwy. Jedni sądzą, że onim pocho-

dzi od nazwiska rodziny Lutzów, która na danym terenie miała swój folwark, nazywany *Lutzenhof*. Miejscowi uprościli tę nazwę do formy *Łyczaków* (Włodek, Kulewski 2006: 194). Inna grupa badaczy uważa, że nazwa własna wywodzi się od nazwy obuwia najbiedniejszych warstw – łyczaków, które były robione z łyka (Лемко, Михалик, Бегляров 2009: 186).

W *Lwowskiej niedzieli* onim *Łyczaków* występuje w funkcji aluzyjnej:

Była niedziela, upalna, lipcowa,
tak bez marynarski ja se hulał przez Lwów
lecz kiedyś zbliżał się **Łyczakowa**
no to zadzwonił budzik i koniec moich snów (*Lwowska niedziela*).

Większość lwowskich nazw własnych, nie tylko urbanonimów, które notowane są w piosenkach powojennych, jest nacechowana emocjonalnie, ponieważ pojawiają się w kontekście utraconego miasta, więc w większości przypadków będą pełniły funkcję aluzyjną. W powyższym fragmencie widzimy, że miejsce, które identyfikuje nazwa, pojawia się w snach, czyli odsyła do konkretnego miejsca we Lwowie, i tym samym spełnia kryterium aluzyjności.

Jak wspomniano wcześniej, nazwy pojawiały się niekiedy na potrzeby rymu międzystrofowego. Przykładem jest piosenka *Bal u weteranów*:

A w bufeci jakaś świnia
wcionż si dupumina:
Naj mi pan ni kiwa,
stawiaj tu trzy piwa!
Ty du niegu ani słowa,
naj ci Bóg zachowa,
bo un z **Kliparowa**
je gość, je gość.

[...]

A pud ścianu jakiś frajir
w kuzaka si bawi,
boksyr ma w kiszeni,
a majchir w rynkawi.
Ty du niegu ani słowa,
naj ci Bóg zachowa,
bo un z **Łyczakowa**
je gość, je gość.
A muzyczka inu, anu... (*Bal u weteranów*)

Nazwa *Kleparów* pojawia się o zwrotkę wcześniej niż nazwa *Łyczaków*. Jest to zdumiewające, ponieważ tytułowy bal odbywał się w Towarzystwie Weteranów, które dawniej mieściło się przy ul. Ochronek w obrębie dzielnicy Łyczaków.

Warto też zwrócić uwagę na fakt, że analizowana nazwa mogła też występować w innej postaci. W piosence *Hej, makabundy z całego Lwowa* onim *Łyczaków* został poświęcony w postaci *Łykoczów*:

Ten z **Łykoczowa**, a ten z Kliparowa,
a tamten skurwysyn aż z Bajik,
ty pijisz hary, ja piji browar
i to nam idzi kołu jajik. (*Hej, makabundy z całego Lwowa.*)

Nazwa pełni tu funkcję ekspresywną, ponieważ jest nacechowana ironią. Sugeruje, że w danej dzielnicy ludzie dużo „łykają”, czyli piją alkohol.

Zamarstynów

Zamarstynów to jeden z najdawniejszych okręgów Lwowa. Powstał za czasów Daniela Halickiego w XIII wieku (Мельник 2002: 257). W najdawniejszych kronikach w odniesieniu do tego obszaru pojawia się nazwa *Bełskie Pola*. W XIV w. Sommerstein wybudował osadę na Białych Polach, którą nazwał *Sommersteinshof*. Lwowiacy spolszczyli nazwę do formy *Zamarstynów* (Лемко, Михалик, Бегляров 2009: 464). Do lat 30. XX w. Zamarstynów pozostawał odrębną od Lwowa wsią. Natomiast dzielnicę, a wtedy jeszcze wieś, zamieszkiwało 35% ludności pracującej we Lwowie (głównie robotników). Podczas wojny w dzielnicy założono getto żydowskie, w którym zgładzono ok. 136 tysięcy osób (Мельник 2002: 257).

Nazwa pojawia się w funkcji lokalizacyjnej w piosence *W Zamarstynowie*:

W Zamarstynowi
tarza si w rowi
pijany człek.
W imieniu prawa,
ta naj pan wstawa,
pulicaj rzek. (*W Zamarstynowi*)

Co ważne, omawiana nazwa nie pojawia się w analizowanych powojennych lwowskich piosenkach. Można to połączyć z faktem, że inteligencja, która tworzyła powojenny mit Lwowa, nie pochodziła z Zamarstynowa, nie był on więc obiektem tęsknoty.

Kulparków

Nazwa pochodzi od nazwiska Paula Goldberga, który w 1425 r. założył na terenie obecnej dzielnicy folwark Goldberghof. Miejscowi zaadaptowali nazwę i uprościli ją fonetycznie do postaci *Kulparków* (Мельник 2002: 239).

Ważną informacją jest to, że na Kulparkowie znajduje się zakład dla umysłowo chorych. To właśnie za sprawą tej instytucji nazwa dzielnicy pojawia się w piosenkach bardzo silnie stereotypizowana. Ten fakt sprawia, że nazwa *Kulparków* w piosenkach poza funkcją lokalizacyjną zawsze pełni funkcję aluzyjną.

W utworze *Na Baturegu, czy wy słyszyci* rodzina Lewickiego – oskarżonego o zabójstwo ukochanej – chce „zrobić z niego wariata” i wysłać „na Kulparków”:

Choć gu wariatym robi rudzina
i na **Kulparków** gwałtym gu śle,
musi być kara, tam dzie jest wina,
z tobu, Lewicki, jest bardzu źle (*Na Baturegu, czy wy słyszyci*).

Podobnie jak *Zamarstynów*, nazwa *Kulparków* nie pojawia się w powojennych lwowskich piosenkach. Jest to związane z pejoratywnymi konotacjami, które wywołuje, nie wpisywała się w więc w mit powojennego Lwowa. Warto podkreślić, że *Kulparków* nie jest w tej materii wyjątkowy. W wielu miejscach są miejscowości, dzielnice czy ulice, które kojarzą się ze szpitalem psychiatrycznym i dany fakt jest często wykorzystywany w żartach.

Gródek

Ulica Gródecka, która jest główną ulicą dzielnicy, zmierza w kierunku Gródka Jagiellońskiego. Stąd pochodzi nazwa analizowanej dzielnicy.

Nazwę *Gródek*, a dokładniej *Gródeckie przedmieście* możemy znaleźć w piosenke *Gródyk-marsz*. W danym utworze pełni ona funkcję lokalizacyjno-socjologiczną. Określa bowiem miejsce, z którego pochodzą bohaterowie piosenki – batiarzy². Nieprzypadkowo jest to Gródek – jedna z dzielnic, którą zamieszkiwały biedne warstwy społeczne.

Przyszli my tu z **Gródyckiegu**,
by zaszpilać coś klawegu.
To jest **Gródyk**-Marsz!
Trala, lalalala, la (*Gródyk-Marsz*).

² z gw. lwowskiej ‘ludzie ulicy’.

Omawiana nazwa nie występuje w powojennych piosenkach. Można domniemywać, że jest to związane z mieszkańcami okręgu, co sprawiło, że miasto jest nieobecne w powojennych utworach. Powojenny obraz Lwowa kształtowali inteligenci-emigranci, którzy nie mieli nic wspólnego z tą dzielnicą, dlatego nieobecna była w ich pamięci, a także w ich utworach.

Cetnerówka

Jest to nazwa niewielkiej dzielnicy położonej na wschód od Cmentarza Obrońców Lwowa. Nazwa wywodzi się od nazwiska wojewody bełskiego Ignacego Cetnera, który był właścicielem tych ziem. Tuż przy swoim dworze otworzył ogród, w którym znalazły się egzotyczne rośliny.

W czasie II wojny światowej dyrektor ogrodu prof. Józef Motyka ukrywał w nim Żydów, wśród nich był „młody człowiek związany z ruchem oporu, syn znanego lwowskiego lekarza, później znany pisarz science-fiction”, czyli Stanisław Lem (Motyka 2008: 241).

Nazwa *Cetnerówka* pojawia się jedynie w piosence *A kto z was ma tengi krzyży*. Właśnie z *Cetnerówki* pochodzi niejaki *Pietyr*. Nazwa pełni więc w piosence funkcję socjologiczną, ponieważ określa miejsce zamieszkania podmiotu lirycznego, czym charakteryzuje klasę społeczną, którą reprezentuje.

A pan Pietyr z **Cetnyrówki**
dobrał si du pitnastówki
i zasuwu swy zasuwki,
panny w karczyk cmok (*A kto z was ma tengi krzyży*)

Pohulanka

Jeżeli chodzi o mniejsze i rzadziej występujące w piosenkach lwowskich dzielnice warto wspomnieć o dzielnicy *Pohulanka*. Dostępne źródła nic nie mówią o pochodzeniu nazwy, można jednak domniemywać, że pochodzi ona prawdopodobnie od ukraińskiego *погуляти*, czyli ‘pójść na spacer’.

Nazwa notowana jest już między innymi w tytule piosenki *Preclarka z Pohulanki*, w której pełni ona funkcję socjologiczną. Podobnie jak w wypadku *Cetnerówki*, *Pohulanka* niejako określa status społeczny swojej przedstawicielki – preclarki. Wydaje się, że nazwa może też być nacechowana aluzyjnie, ponieważ dzielnica jest także symbolem lekkości, wiosny, młodości, pozytywnych wrażeń, przez co mogła być użyta w tej piosence.

Analizowany utwór niejako wyłamuje się z nurtu piosenek lwowskich pisanych na emigracji. Tradycyjnie pisano smutne piosenki, przesiąknięte tęsknotą do utraconego miasta, natomiast w danym przypadku mamy do czynienia z lekkomyślną piosenką – typowo przedwojenną. Autor nie mógł tu użyć nazw *Łyczaków*, *Kleparów* czy *Zamarstynów*, ponieważ nie są tak pozytywnie nacechowane jak *Pohulanka*.

Preclarka z **Pohulanki**
Ze Lwowem jest per ty
Zna magistrat ją i banki
Ulice, dzieci, psy (*Preclarka z Pohulanki*)

Lewandówka

Lewandówka to biedna dzielnica, która znajduje się między dworcem kolejowym a Kleparowem. W dostępnych źródłach nie ma żadnej informacji o etymologii nazwy, natomiast – za przykładem Kleparowa, Kulparkowa i Zamarstynowa – można stwierdzić, że onim pochodzi od nazwiska osoby, która miała tam swój folwark.

Nazwa *Lewandówka* pojawia się między innymi w powojennej *Kolędzie lwowskiej* autorstwa Mariana Hemara.

Na Lewandówce
W cichej kołyscy
Dziecko maleńkie
Jak ptaszyna kwili (*Kolęda lwowska*).

Autor rozumie Lewandówkę jako biblijne Betlejem. „Lwowski” Jezus Chrystus nie mógł się urodzić w Betlejem, tylko w dzielnicy tego miasta, wśród najbiedniejszych jego mieszkańców, którym miał przynieść nadzieję.

Podsumowanie

Jak wynika z analizy, w lwowskich piosenkach pojawia się 8 nazw dzielnic.

Z przeanalizowanego zbioru 27 piosenek wyeksцерpowano łącznie 56 notowań urbanonimów (38 z piosenek przedwojennych i 18 z powojennych). W zbiorze tym nazwy dzielnic występują 39 razy (29 w piosenkach przedwojennych, 10 – w powojennych). Nazwa *Kleparów* występuje w 11 lwowskich piosenkach,

nazwa *Łyczaków* – w 12, *Gródek* – w 6, *Zamarstynów* – w 4, *Kulparków* – w 2, *Lewandówka* – 2, *Cetnerówka* – w jednej i *Pohulanka* – w jednej.

W większości przypadków te nazwy pełnią funkcję lokalizacyjną, choć jak wykazała analiza, nie jest to ich jedyna funkcja. Warto także podkreślić, że nazwy niosą w sobie wartość poznawczą – ich analiza w tekstach literackich pozwala dostrzec związek między sferą onimiczną a pozajęzykową (historią miasta, jego kulturą i zwyczajami).

Bibliografia

- Aprilashvili S., 2017, *Urbanonimy w przedwojennych i powojennych lwowskich piosenkach jako zwierciadło kultury miasta Semper fidelis*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem dr Moniki Kresy, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/13304> [dostęp: marzec 2018].
- Habela J., Kurzowa Z., 1989, *Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku*, Kraków.
- Kosyl Cz., 1989, *Nazwy własne w opowiadaniach Jarosława Iwaszkiewicza. cz. II. Nazwy osobowe*, „Onomastica” XXXIII.
- Motyka J., 2012, *Ostatni wykład*, Lublin.
- Nowik K., 1993, *Nazwy własne w piosenkach lwowskich* [w:] M. Biolik (red.) *Onomastyka literacka*, Olsztyn, s. 279-282.
- Rymut K., 1993, *Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewniczych* [w:] Biolik M. (red.) *Onomastyka literacka*, Olsztyn, s. 15-10.
- Sulimierski F., Chlebowski B. (red.), 1885, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, tom VI, Warszawa.
- Wilkoń A., 1970, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław.
- Włodek P., Kulewski A., 2006, *Lwów. Przewodnik*, Pruszków.
- Лемко І, Михалик В., Бегляров Г, 2009, *1243 вулиці Львова*, Львів.
- Мельник Б, 2002, *Вулицями старовинного Львова*, Львів.

Źródła piosenek:

- www.bibliotekapiosenki.pl
www.staremelodie.pl
www.youtube.com

Names of the districts in prewar and postwar Lviv songs as a source of knowledge about the city

Summary

The article refers to the names of districts of Lviv. Each name has been described taking into account its function and from the etymological perspective, showing the origin of the particular name. Also songs have been taken into consideration: it has been said how each district name was characterized and whether these names were used intentionally.

Key words: proper nouns, districts, Lviv

Słowa kluczowe: nazwy własne, dzielnice, Lwów